

Nagy Imre emlékezete a rendszerváltásban

126

Közhely, de innen kell indulnunk, s ha innen indulunk, ki kell újra mondanunk: a három évtizeddel ezelőtti temetés, Nagy Imre és mártírtársai temetése a politikai rendszerváltás szimbolikus kulcsmozzanata volt. Fordulópont, amely mindenki számára tudatosította: innen már nem lehet visszafordulni. Az, hogy a temetés egyáltalán megtörténhetett, megmutatta a változás mélységét és a folyamat sokkoló gyorsaságát, és ez tette irreverzibilissé ettől a ponttól a rendszerváltás folyamatát. De hogy pontosan miben is rejtett ez a változás, annak megválaszolásához vissza kell mennünk a Kádár-korszak születéséhez.

A Kádár János vezette Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) 1956. december eleji értékelése az egy hónappal korábban történekről természetesen egy, az akkor – és a Kádár-korszakban mindvégig – egyetlen politikai párt *politikai* értékelése volt. A hatalom akkori gyengeségéből fakadt az események kétszakaszos megítélése: (1) „demokratikus tömegmozgalom” és „fegyveres felkelés” rejtőzködő ellenforradalommal, majd (2) „nyílt ellenforradalom”. Az ekkor még „októberi események”-nek vagy „októberi sajnálatos események”-nek, majd hamarosan „ellenforradalom”-nak nevezett tizenkét nap „négy alapvető okának” második pontja az első Kádár kori összefoglaló a Nagy Im-

re-csoportról. Ezzel kezdődik Nagy Imre és társai „hivatalos” Kádár kori emlékezete. Eszerint „az októberi események keletkezésében és azok tragikus fordulatában” is „súlyos szerepet játszott” a pártellenzék e csoportja. A kezdeti kétszakaszos értékelés még egy elismerő mondatot is megengedett: a csoport „tevékenysége pozitívnak tekinthető mindaddig, amíg harcuk – az egész pártellenzékkel együtt – a Rákosi–Gerő-klikk politikája ellen irányult”. (A későbbi évtizedekben azután ezt a mondatot mindig kihagyták a „négy alapvető ok” idézésekor.) Ezt követően azonban csak tendenciózus torzításokat tartalmaz az értékelés: a csoport tagjai 1956 tavaszától a kritikát „a párton kívülre, az utcára vitték ki, amelybe a reakciós elemek is bekapcsolódtak”. Így a kritika „eltorzult”, a párt „tekintélyét rombolta”, „a magyar népi demokratikus rend pozícióit és alapjait támadta”. A csoport „a hibák kijavításához pozitív programot nem adott [...]. Felbátorította a reakció erőit, és jelentős mértékben hozzájárult az ellenforradalom ki-robbantásához.”¹

Az MSZMP hatalmának megerősödése és a Nagy Imre-per előkészítése során, 1957-ben szakított a párt a kétszakaszos modellel, vagyis az

¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1956–1962. Sajtó alá rendezte Vass Henrik, Ságvári Ágnes. Budapest, 1979, Kossuth, 13–17. p.

„októberi események”-et ettől kezdve úgy minősítette, hogy az az első pillanattól „ellenforradalom” volt. Továbbá ugyanekkor egészült ki a fenti hazug konstrukció a Nagy Imre-csoport – és más, külső és belső ügyvezetett „ellenforradalmi” erők – „ellenforradalmi összeesküvésével” és a kommunista Nagy Imre „tudatos árulásával”. Ezt a hivatalos kánont rögzítette aztán a Nagy Imre és társai ellen titokban lefolytatott perről beszámoló, „A halálos ítéleteket végrehajtották” zárómondatú igazságügy-minisztériumi közlemény 1958. június 17-én.² A hamisítás célja kettős volt: az „összeesküvéssel” és „árulással” magyarázatot akartak adni egyrészt a párhatalom összeomlására a forradalom napjaiban, másrészt arra, amit a titokban folyó megtorlás során sem lehetett mindvégig titokban tartani, vagyis Nagy Imre és társai, az ekkor rögzülő szóhasználatban az „ellenforradalmi összeesküvők” és „hazaárulók” kivégzésére.

Ez a Kádár-korszak nyitóképe Nagy Imréről – és tulajdonképpen a záró is. Egyetlen eleme sem változott az évtizedek során, mert ezen alapult az MSZMP hatalma. A Kádár-rendszer a forradalom leverésében fogant, s önlegitimációjának talpköve az volt, hogy az úgymond a Nagy Imre-csoport által előkészített és kirobbantott „ellenforradalom” ellen, a szocializmus védelmében nemcsak jogos, de szükséges is volt bármilyen eszközzel fellépni, s az „ellenforradalmat” később bármilyen eszközzel megtorolni. Ezt a hazugságot kellett fenntartani

² Ítélet Nagy Imre és társai bűnperében. Az Igazságügyminisztérium közleménye a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntető eljárásról. Népszabadság, 41. évf. 142. sz., 1958. június 17. 3. p.

és a társadalommal tudomásul vétetni – bármi áron, mert ezen alapult az MSZMP hatalma. Ugyanakkor a párt vezetői sem gondolhatták komolyan, hogy a társadalom „elfelejtette”, mi is történt valójában azon a tizenkét őszi napon és az utána következő hónapokban, években. Nem azt várta el a hatalom a társadalomtól, hogy elhiggye, amit születése körülményeiről állít, hanem azt, hogy ne firtassa azokat a körülményeket. Az „ellenforradalom leverésének” – vagy a „saját” oldal áldozataira helyezve a hangsúlyt: a „néphatalom hőseinek” – hivatalos emlékezetét évtizedekig a halottak napi hangulatot idéző, november 4-ei koszorúzások jelentették a Köztársaság [ma: II. János Pál pápa] téren és a Mező Imre [ma: Fiumei] úti temetőben – közepes protokollal és nem túl nagy nyilvánossággal. A forradalom emlékezetét évtizedekre homály fedte, s ezen belül különösen sűrű hallgatás burkolta Nagy Imrének a forradalomban játszott szerepét és a miniszterelnöknek és társainak későbbi sorsát.

A november 4-ei megemlékezések poros rutinná váltak a nemcsak Kádár nevéhez, hanem személyi vezetéséhez is köthető korszak végére. Álljon itt ennek igazolására filológiai bizonyítékként három idézet. Három csonkítatlan bekezdés, mindhárom az MSZMP központi lapjában, a *Népszabadság*ban jelent meg, mindhárom része egy-egy rövid beszámolónak, és mindhárom az adott évi a november 4-ei, Köztársaság téri megemlékezésről tudósít 1985-ben, 1986-ban és 1987-ben.

1985-ben: „Hétfőn koszorúzási ünnepséget rendeztek a néphatalom hőseinek Köztársaság téri emlékhelyén. A fellobogózott téren több szá-

zan gyűltek össze, hogy tisztelegjenek az ellenforradalmárokkal vívott küzdelemben a pártház védelmében elesettek emléke előtt. A munkásmozgalmi mártírok emlékműve mellett magasodó domborművű kőfalnál a Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága nevében Grósz Károly, a Politikai Bizottság tagja, a Budapesti Pártbizottság első titkára és Borbély Gábor, a pártbizottság titkára koszorúzott. Ezután elhelyezték a tisztelet és az emlékezés virágait az emlékfalnál a kerületi pártbizottságok, a Fővárosi Tanács, az állami és társadalmi szervezetek, a főváros lakosságának képviselői, a pártház egykori védői és a hősök hozzátartozói.”³

1986-ban: „A fővárosban koszorúzási ünnepséget rendeztek a Néphatalom Hőseinek Köztársaság téri Emlékhelyén. A fellobogózott téren több százan gyűltek össze, hogy tisztelegjenek az ellenforradalmárok ellen vívott harcban, a pártszékház védelmében elesettek emléke előtt. A munkásmozgalmi mártírok emlékműve mellett magasodó dombormű kőfalánál a Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága nevében Grósz Károly, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Budapesti Pártbizottság első titkára és Jassó Mihály, a Budapesti Pártbizottság titkára, továbbá a főváros állami, társadalmi és tömegszervezeteinek vezető képviselői koszorúztak. Elhelyezték a megemlékezés virágait a pártház egykori védői és az elesett hősök hozzátartozói is.”⁴

³ Megemlékezések a fővárosban az ellenforradalom áldozatairól. Népszabadság, 43. évf. 260. sz. 1985. november 5. 5. p.

⁴ Koszorúzások, megemlékezések. Népszabadság, 44. évf. 261. sz. 1986. november 5. 1. p.

1987-ben: „A Magyar Népköztársaság, valamint a munkásosztály vörös lobogójával, illetve Budapest zászlajával feldíszított Köztársaság téren, a néphatalom hőseinek emlékhelyénél több százan gyűltek össze, hogy tisztelegjenek az ellenforradalmárok ellen vívott harcban, a párt székházának védelmében elesettek emléke előtt. A munkásmozgalmi mártírok emlékműve mellett magasodó dombormű kőfalánál a Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága nevében Havasi Ferenc, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Budapesti Pártbizottság első titkára és Jassó Mihály, a Budapesti Pártbizottság titkára, továbbá a főváros állami, társadalmi és tömegszervezeteinek vezető képviselői koszorúztak. Elhelyezték a megemlékezés virágait a pártház egykori védői és az elesett hősök hozzátartozói is.”⁵

Ugyanazok a szavak, ugyanazok a mondatok ugyanabban a sorrendben, ugyanazok a titulusok – csak a betöltőik neve változik. Mindhárom a pártház védelmében elesetteket említi a megemlékezés okaként, a koszorúzásokat azonban nem október 30-án, a pártház ostromának napján tartották, hanem november 4-én, a Kádár-kormány születésnapján. Sőt, az 1986-os a 30. évfordulón ugyan a címlapon jelent meg, de az előző és a következő évi kísértetiesen ugyanazon a helyen, a lap 5. oldalának bal felső sarkában. Biztos, kipróbált szavak, mondatok, helyek.

Azt persze nem tudhatjuk, hogy

⁵ Koszorúzási ünnepségek november 4-e alkalmából. Megemlékezés a néphatalom hőseiről. Népszabadság, 45. évf. 261. sz. 1987. november 5. 5. p.

mire gondolt a korszak átlagemberre, miután elolvasta a *Népszabadság*ban a rövidke híradást, vagy megnézte a televízió *Híradójában* a fél-egy perces tudósítást a Köztársaság téri és temetői koszorúzásról. Az azonban, hogy az 1980-as évek végén együtt támadt fel a forradalomnak és a forradalom miniszterelnökének emlékezete, sőt, október 23-ának emléke június 16-a közvetítésével tételeződött, mindez azt mutatja, hogy évtizedekig elfelejtve vagy lefojtva, kimondatlanul ugyan, de a kettő magától értetődően összetartozott.

Az 1958-ban franciául, majd a következő évben németül, angolul, spanyolul és magyarul is megjelent, „Az igazság a Nagy Imre ügyben”⁶ című kötet előszavában Albert Camus látónoki erővel vázolta Nagy Imre emlékezetének magyarországi eljövendő évtizedeit. Camus arra a kérdésre kereste a választ, hogy miért is kellett ezt a könyvet kiadni, „minek [...] bizonyítani azt, ami úgymint nyilvánvaló”. Hiszen mindenki tudja, hogy meggyilkolták őket, hogy a vádirat és az ítélet minden mondata hazugság. Szerinte azért vált szükségessé az igazság megfogalmazása, mert enélkül (úgy idézem, ahogy Camus írta, feltételes módban, de az 1958-ban még ismeretlen jövő mai ismerői állításként olvashatják): tehát az igazság kimondása nélkül „a lankadás és a feledés lassacskán a valóság látszatával vonná be a hazugság arcát, az emberek meggyőznék önmagukat, hogy a szabadság csupán a bitófák árnyékában fakadhat, csak

a szolgaság tehet egyenlővé, és az ügyész tiszte, hogy meghatározza, mi a valódi szocializmus”.

A kádári tabusítás csönjde kétszer tört csak meg egy-egy rövid időre: a 25. és a 30. évfordulón, 1981-ben és 1986-ban egy-egy cikksorozattal, illetőleg utóbbinál egy tévésorozattal.⁷ A Rákosi-korszak és a forradalomhoz vezető út képe ezekben már finomodott, árnyaltabb lett, *politikaiból* részben már *történetivé* vált, s ezáltal a történetiség látszatát kölcsönözte a forradalom és miniszterelnöke emlékezetének is, amely azonban valójában megmaradt az 1956–58-as *politikai* kánonnál. Ráadásul a tabusítás pillanatnyi felfüggesztésére is külső tényezők kényszerítették az MSZMP-t az 1980-as években. Az egyik ilyen a külföldi érdeklődés élénkítése volt, a másik a belső ellenléké.

A forradalom külföldi visszhangját két részre kell bontanunk: az emigrációra és a nem magyar gyökerű külföldre. Kezdjük ez utóbbival. A kezdeti rendkívüli érdeklődés a Kádár-rendszer konszolidálódásával párhuzamosan az 1960-as években lanyhult, majd a prágai tavasz a maga történelmi párhuzamával rövid időre felélesztette, de tartóssá és stabilá ez a nyugati emlékezet csak a 25. és 30. évfordulóval vált az 1980-as években. Magyarországi hatása azonban ennek alig-alig volt, a rendszer adminisztratív eszközök-

⁶ Az igazság a Nagy Imre ügyben. [Szerk. Kendé Péter, Becski Hanna, Molnár Miklós és Schreiber Tamás.] London, 1959.

⁷ 1981-ben „Ez történt” címmel 13 részes, egy-egy kolumnás cikksorozat a *Népszabadság*ban. Az 1–7. rész alcíme „Az 1956-os ellenforradalom tizenhárom napja”, a 8–13. részé „Az ellenforradalomtól a konszolidációig”. 1986-ban hatrészes sorozat „A tények válaszolnak” címmel a *Népszabadság*ban. A tévésorozat hétrészes volt (részenként 60 perc), és a „Vélünk élő történelem” címet viselte.

kel harcolt ellene. Emlékezhetünk: könyvek, folyóiratok elkobzása a határon, közkönyvtáraknak csak kiváltságosok által hozzáférhető zárt részlegei...

A másik külföldi szál, a magyar emigráció kezdettől fogva folyamatosan igyekezett életben tartani 1956 és benne Nagy Imre és társai emlékezetét. Érthető ez az igyekezet a forradalom emlékezte esetében, hiszen a forradalom az emigránsok egész életét megváltoztatta, emiatt kényszerültek emigrációba. Az is tény, hogy a forradalom emlékének megalkotói és folyamatos fenntartói között felülreprezentáltak voltak a volt kommunista, de mindenképpen baloldali értelmiségiek, írók, újságírók, társadalomtudósok. Értethető, hiszen az '56-os emigrációban ők voltak az úgymond „írástudók”, akik már '56 előtt, itthon is kutatással-írással foglalkoztak, abból éltek, s ugyanezt folytatták az emigrációban is. Ennek lett a következménye, hogy Nagy Imre és körének emlékezte, egyáltalán: az értelmiség szerepe központi eleme lett a forradalom emigráns emlékezetének. Intézményesen is – gondoljunk csak az 1958 és 1963 között Brüsszelben működött Nagy Imre Intézetre, az 1981-es Nagy Imre-díjra vagy az 1983-as Nagy Imre Emlékévre –, de könyvekben, kiadványaikban még inkább. Ráadásul e később sztenderd alapmunkákká váló első összegzések a forradalomról eleve világnyelveken, franciául, angolul, németül és spanyolul jelentek meg az 1950-es évek végén. Olyan művekre gondoljunk, mint a forradalom történetének első összefoglalása, Fejtő Ferenc könyve, *A magyar tragédia 1956* Jean-Paul Sartre előszavával, Ken-

de Pétertől és másoktól *Az igazság a Nagy Imre ügyben* Albert Camus már idézett bevezetőjével, Méray Tibortól a *Tizenhárom nap*, amely megrázta a Kremlt, Aczél Tamástól és Méraytól a *Tisztító vihar*, vagy szintén Méraytól a *Nagy Imre élete és halála*. Ezek a munkák – kiegészülve Nagy Imre *A magyar nép védelmében* című tanulmánygyűjteményével, amelynek az emigrációs magyar nyelvű után már 1957-ben megjelent német és angol nyelvű kiadása, majd számtalan egyéb nyelvű –, tehát ezek a munkák határozták meg a forradalomról és Nagy Imréről külföldön ekkor kialakuló történeti kánont. Magyarországi hatásuk azonban az 1980-as évekig csekély volt. De léteztek, és a vámosok sem találtak meg Hegyeshalomnál minden elrejtett könyvet. Az emigrációs irodalom alapműveinek hazai szamizdat kiadásai az 1980-as években felértékelték a nyugati emigráció több évtizedes tevékenységét, de ez a tudás akkor is csak a hazai értelmiség egy szélesedő, de osztársadalmi mércével igen keskeny rétegét jellemezte.

Az MSZMP által kikényszerített magyarországi „konszenzus” a tabuk tabuként való tudomásulvételéről, tehát a róluk való hallgatásról, a kényszerű csendről a második nyilvánosság megjelenésével tört meg. A formálódó ellenzék már az 1970-es évek végén észlelte, hogy az egyéni és társas emberi szabadságjogokat és az ország függetlenségét célzó törekvéseik mennyire összhangban vannak az agyonhallgatott 1956 szellemével. Ráadásul a forradalom, valamint a forradalmat és a megtorlást személyes sorsában összesűrítő, azt szimbolizáló Nagy Imre emlé-

kének a második nyilvánosságba való beemelésével az ellenzék a Kádár-rendszer legitimációs alapkövét kezdte feszegetni. 1956 forradalma általában, Nagy Imre személye pedig különösen kohéziós erőként működött az 1980-as évek közepéig az ellenzék két fő csoportja, a céljait legális eszközökkel érvényesíteni akaró népi ellenzék és az illegális eszközöktől sem visszariadó demokratikus ellenzék között. Nagy Imre életútja adja ehhez a kulcsot. Bence ugyanis nemcsak a forradalom miniszterelnökét, hanem az 1945-ös földosztó minisztert és a megreformált szocializmus, az „új szakasz” 1953–1955-ös miniszterelnökét is tisztelni lehetett. A Kádár kori hatalom szigorú tabusítása a forradalom miniszterelnökére vonatkozott, de a földosztás emléke szent volt a népi ellenzék előtt is, a hol bevezetett, hol leállított „reform” pedig a Kádár-korszak pártzsargonjának is alapszava volt. (A pártzsargonban hol pozitív, hol negatív konnotációval, a társadalmi köztudatban azonban mindvégig pozitívvval.) A reformer kommunista miniszterelnök emlékének felélesztésével pedig az ellenzék nyitni tudott nemcsak a társadalom, hanem még az MSZMP bizonyos – és egyre szélesedő – (reform)körei felé is.

Az 1980-as évek elején szövődik bele egy új szál ebbe az emlékezet-történetbe, és a történet csúcspontján végül majd döntőnek bizonyul, mégpedig a kegyeleti szál. Az általam ismert '56-os irodalomban Váli A. Ferenc volt az első, aki egy 1966-ban, a forradalom tizedik évfordulójára megjelent tanulmánykötetben⁸

felvetette, hogy Nagy Imre kivégzése lehet a „csontváz a szekrényben”, amely valamikor „kérdésessé teheti (sőt egy napon elkerülhetetlenül azzá fogja tenni) a Kádár-rendszer fennállását”. Váli azonban még nem beszélt „temetetlen holtakról”, és e megjegyzése is reflektálatlan maradt, feledésbe merült.

A 301-es parcella botránya 1982-ben szinte egyszerre bukkant fel a hazai szamizdatban és az emigráns irodalomban. Az első említés 1982 késő tavaszán egy olvasói levél a *Beszélő* 3. számában. „Követelhetnének – írja a „Túlélő” álnévű levelező –, hogy szűnjön meg végre a tilalom, hogy a hozzátartozók vagy egykori rabtársak legalább a halott nevével jelölhessék meg a sírokat. De talán elég, ha csak figyelmeztetjük az illetékeseket: vessenek véget a szeretlen büntetésnek, ne büntessék tovább a halottakat.”⁹

Még ugyanebben az évben a párizsi *Irodalmi Újságban* is megfogalmazódott a „temetetlen” halottak, a hiányzó sírok kérdése. A budapesti székhelyű Magyarok Világszövetségének a külföldön élő magyarokhoz szóló felhívására, miszerint kutasák fel és ápolják a külföldön lévő magyar sírokat, a lap szerkesztője, Méray Tibor éles és gúnyos hangú cikkben kérdezett vissza: „Otthon talán nincsenek olyan magyarok [...], akiknek a sírjait még fel kell kutatni [...]? Hol van Nagy Imre, Maléter

the Tenth Anniversary of the Hungarian Revolution. Ed. Tamás Aczél. London, 1966. MacGibbon–Kee.) Idézi Gömöri György: Az 1956-os forradalom emlékezete az angol sajtóban és irodalomban. In *Évkönyv X.*, 2002. Budapest, 2002. '56-os Intézet, 208. p.

⁹ *Beszélő* összkiadás. 1. köt. Sajtó alá rendezte Havas Fanny. Budapest, 1992. AB–Beszélő Kiadó, 159. p.

⁸ (Ten Years After. A Commemoration of

Pál, Losonczy Géza, Szilágyi József, Gimes Miklós, hol van az '56-os forradalom után kivégzett[ek] [...] sírja? [...] Miért van az, hogy 25 évvel a haláluk után még mindig jeltelen sírban kell feküdniük, még a családjuk sem tudhatja, hol vannak eltemetve [...]?"¹⁰

A következő évben, a kivégzések negyedszázados évfordulója kapcsán a *Beszélő* egy száma egész terjedelmét a Nagy Imre-pernek szentelte, s „A Beszélő szerkesztői” által jegyzett, „Ami elvárható” című, az ország politikai vezetőinek szánt összegzésük 1. pontja így szólt: „A Budapesten kivégzettek az Új köztemető egyik távoli sarkában helyezték el, sírjukra nem írták rá a nevüket. Adjanak módot a hozzátartozóknak, hogy azonosíthassák a sírokat, és sírjeleket állíthassanak szeretteiknek.”¹¹

A gondozatlan, bozótos, hepehupás, kivégzettek százainak jelöletlen „elföldelési helyeit” rejtő 301-es parcella képei a forradalom 30. évfordulóján, 1986 őszén járták be a világsajtót. Síroknak nem nevezhetjük ezeket a besüppedt helyeket, hiszen a „sír” a gyász folyamatának, a gyászmunkának a helye. Fogalmi rendszerünkben a sírhoz kapcsolódik a temetés, a gyászszertartás, a végső búcsú, a fejfa, az elhunyt emlékének és magának a sírnak gondozása, ápolása. Ezekről pedig itt évtizedekig szó sem lehetett. A kivégzettek hozzátartozóinak ez irányú kéréseit a hatóságok az 1980-as években rendre elutasították.

¹⁰ [Méry Tibor:] Hol sírjaink domborulnak. Irodalmi Újság, 33. évf., 1982. 4. sz. 1. p.

¹¹ A Beszélő szerkesztői: Ami elvárható. Beszélő összkiadás. 1. köt. Sajtó alá rendezte Havas Fanny. Budapest, 1992. AB–Beszélő Kiadó, 445. p.

Ugyanebben az évben, 1986-ban az emigrációban olyan döntés született, amely később a hazai változásokban is meghatározó szerepet játszott. Az Emberi Jogok Magyar Ligája októberi párizsi emlékülésén, Méray Tibor javaslatára úgy határozott, hogy a Père Lachaise temetőben felállít egy szimbolikus sírt Nagy Imrének és „a forradalom halottjainak és kivégzettjeinek. Ez a sír addig létezik és váljék zarándokhelyé, amíg Nagy Imre és a forradalom minden halottja Magyarországon nem részesül nyilvános sírhelyben és tisztességes temetésben.”¹²

Az 1980-as években ugyanis a nyugati politikai világ és a közvélemény is az emlékezés és felejtés sajátos kettősségét mutatta. Miközben felerősödött a forradalom emlékezete, elhalványodni látszott Kádárnak a forradalom leverésében és az azt követő megtorlásban játszott szerepe. A „gulyáskommunizmus” sikerei, a nyugati világgal egyre jobb kapcsolatokat ápoló „legvidámabb barakk” képe nem csak Magyarországon látszott feledtetni a brutálisan véres kezdeteket. Az emigráció tehát ezzel a jelképes sírral emlékeztetni akarta a nyugati világot a Kádár-rendszer születési körülményeire. Ráadásul a „politikai gyilkosság” hangsúlyozása önmagában ehhez nem lett volna elegendő – hiszen politikai gyilkosságot ismer eleget saját történelméből is a nyugati civilizáció. A „temetetlen halott” viszont idegen ettől a kultúrától, azt nem érti meg, azt nem lehet „megmagyarázni”. A sír-emlék tervezésére ráadásul a párizsi szervezők a hazai demokratikus el-

¹² [Méry Tibor:] Franciaországban. Irodalmi Újság, 38. évf., 1987. 1. sz. 2. p.

lenzék egyik vezetőjét, Rajk Lászlót kérték fel. A szimbolikus sír avatása a kivégzések 30. évfordulóján, 1988. június 16-án ismét a világlapok címlapjára repítette Nagy Imre nevét.

A hazai média azonban nem tudósított erről az eseményről. A szaporodó ellenzéki szervezetek politikai követeléseinek között ugyanis a kegyeleti szál közvetítésével, azaz Nagy Imre végtisztessége megadásának közvetítésével jelent meg ezekben az években a forradalom emlékezete. 1987. júniusában ötven-hatvan tüntetős Batthyány–Nagy Imre-örökmécsesnek keresztelte át a Batthyány-örökmécses, egy évvel később, a párizsi síravatóval egy időben pedig már négy-ötszázán voltak a 301-es parcellában megtartott első megemlékezésen. Ez utóbbi az 1956 után kivégzettek hozzátartozóiból és egykori politikai elítéltekből 1988. májusában megalakított Történelmi Igazságtétel Bizottságának (TIB) kezdeményezésére szerveződött. A TIB első felhívásában olvashatjuk – amelyet szintén nem közölt a hazai sajtó –: „A magyar társadalomhoz fordulunk: követelje velünk együtt a kivégzettek méltó eltemetését és egy nemzeti emlékmű felállítását, mely megörökíti a sztálinista önkény, a vele szemben vívott szabadságharc és a megtorlás áldozatainak emléket.”¹³

A hazai és nemzetközi körülmények azonban 1988. júniusára gyökeresen megváltoztak. A hidegháború enyhülése, a „létező szocializmus” kísérletének kifulladás, valamint az ellenzéki szervezetek szaporodá-

sa és egyre nyíltabb fellépése bizonyos változásokra kényszerítette az MSZMP-t is. A Kádárt a főtitkári székben 1988. májusában váltó Grósz Károly ugyan nem volt személyesen érintett a Nagy Imre-perben és a kivégzésekben, miként elődje, az MSZMP hatalma azonban továbbra is a forradalomról 1956–58-ban kimunkált hazugságon alapult. Ráadásul a szocialista tábor „mintagyereke”, a Nyugattal egyre szorosabb kapcsolatot fenntartó Magyarország ekkor már az „arcvesztés” kockázata nélkül nem használhatta azokat az adminisztratív eszközöket, amelyekkel bűneinek feledtetését, a tabusítás csöndjét korábban évtizedekig fenntartotta. A fokozódó külső és belső nyomásra azonban a hatalomnak valamiben engednie kellett. Az „ellenforradalomból” az MSZMP legitimitása és hatalma érdekében nem engedhetett. Jól jelzi ezt Grósz Károly pártfőtitkár és miniszterelnök amerikai útja előtt a *Newsweek* magazinnak adott nyilatkozata. 1956-ról és Nagy Imréről a következőket mondta: „Véleményem az, hogy 1956-ban ellenforradalom volt. Polgárháború kezdeti jelei mutatkoztak. Küszöbön állt a Nyugat katonai beavatkozása. A Szovjetunió összehangolt katonai akciója mindezt megakadályozta. Ami Nagy Imrét illeti. Helyes volt bíróság elé állítani. Egy miniszterelnök nem sértheti meg a törvényeket és az alkotmányt. Nagy Imre ezt tette.”¹⁴

Már maga az is kuriózum volt, hogy egy szocialista ország első számú vezetője az Egyesült Államokba

¹³ Történelmi igazságtétel! Beszélő összkidás. 3. köt. Sajtó alá rendezte Havas Fanny. Budapest, 1992. AB–Beszélő Kiadó, 604. p.

¹⁴ Célunk megismertetni Magyarországot. Grósz Károly interjúja a *Newsweek*-ben. Nép-szabadság, 46. évf. 165. sz. 1988. július 12. 3. p.

látogatott. A kivégzések 30. évfordulója, a párizsi síremlék napirenden tartották a Nagy Imre-kérdést, s a kivételes helyzetben Grósznak valamiben vissza kellett lépnie: kisebb rosszként engedett hát a kegyeleti kérdésben. A pártfőtitkár 1988. július végén, amerikai és kanadai látogatásán, magyar emigránsokkal találkozva jelentette be: „1956-os magatartásáért Nagy Imrét a magyar kormány nem rehabilitálja, mert megsértette az alkotmány előírásait, a fennálló törvényeket. Viszont [...] harminc év telt el a halálos ítélet végrehajtása után, s kormányunknak az az álláspontja, hogy amennyiben a család ezt kéri, megfelelő körülmények között végső nyugalomra helyezhetik Nagy Imre hamvait.”¹⁵ Grósz itt ugyan csak Nagy Imréről beszélt, de a későbbiek világossá teszik, hogy ez az „engedmény” az ő perében kivégzettek vonatkozásban. Vagyis „humanitárius szempontokból” megtörténhetnek a temetések, politikai és jogi rehabilitációról azonban szó sem lehet.

Ezzel megtört a jég, halogató taktikájával és alkudozásával azonban az MSZMP saját helyzetét rontotta. Októberben a kormányzóvivő, Marosán György bejelentette, hogy „az igazságügy-miniszter tárgyal az érintettekkel”, vagyis a kivégzettek családtagjaival, s „ez valószínűleg egy-két hónapot vesz igénybe”.¹⁶ Decemberben a kivégzettek hozzátartozói – az ellenzéki szervezeteket maguk mögött tudva, ugyanakkor

érezkelve a hatalom elbizonytalanodását s talán a közvélemény változását is – már visszautasíthatták a hatalom ajánlatát a szűk körű családi temetésről, és nyilvános temetést követeltek – ráadásul nemcsak saját hozzátartozóiknak, hanem a forradalom minden kivégzettjének.

A megállapodás 1989. január végén született meg: „Marosán György [...] ismertette az igazságügy-miniszter előterjesztését a Nagy Imre és mások elleni, 1958-ban lefolytatott büntetőügyben, valamint az 1956. október 23-át követő ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatban kivégzettek kegyeleti kérdéseinek rendezéséről. A hozzátartozók együttes óhajának megfelelően – eleget téve kegyeleti és emberiességi követelményeknek, a társadalmi megbékélés jegyében – a temetés a jelenlegi nyughelyen, a Rákoskeresztúri új köztemető 301-es parcellájában lesz.”¹⁷

A fenti tudósítás a lapok pénteki számában jelent meg, s másnap – amikor Grósz Károly (ekkor már „csak” a párt főtitkára) Davosba utazott a Világgazdasági Fórumra – robbant a Pozsgay-bomba a rádió *168 óra* című műsorában. Pozsgay Imre államminiszter, az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja vezette azt az MSZMP KB által még előző évben felállított bizottságot, melynek 1. (történeti) albizottsága nagyrészt már elkészült a Történelmi utunk című jelentésével Magyarország 1945 utáni történelméről. Pozsgay ebből hozott nyilvánosságra egyes részleteket a rádióban egy vele készült interjúban. Mint mon-

¹⁵ Kereszty András: Grósz Károly találkozott az amerikai magyarság képviselőivel. Népszabadság, 46. évf. 177. sz., 1988. július 26. 1. és 3. p.

¹⁶ Ulést tartott a Minisztertanács. Népszabadság, 46. évf. 252. sz., 1988. október 21. 1. és 5. p.

¹⁷ Borbás Katalin: A kormányzóvivő tájékoztatója. Népszabadság, 47. évf. 23. sz., 1989. január 27. 1. és 4. p.

dotta: „Nagy Imre politikai rehabilitációja ma még nem történt meg, és e tekintetben jóslni sem szabad. A feltárt dokumentumok azt igazolják, hogy az 1954–1955-ös politikai »miniválságban« Nagy Imrének volt igaza. Ami azonban 1956-os szerepét, tevékenységét illeti, akörül még zajlanak a viták. A megítélést árnyaltabbá tehetik új belső és külső összefüggések. Például az a körülmény, hogy ez az albizottság a jelenlegi kutatások alapján népfelkelésnek látja azt, ami 1956-ban történt; egy oligarchisztikus és a nemzetet is megalázó uralmi forma elleni felkelésnek.”¹⁸ A „bomba” természetesen a „népfelkelés” minősítés az évtizedek óta egyeduralkodó „ellenforradalommal” szemben, ami valóban politikai lavinát okozott a következő hetekben, Nagy Imre szerepét illetően azonban korántsem történt hasonló elmozdulás.

A Történelmi utunk teljes szövege 1989. március elején jelent meg a *Társadalmi Szemle* című elméleti pártfolyóirat különszámaként. Nagy Imre első miniszterelnökségét (1953–1955) valóban pozitívan értékeli, 1956-os szerepének értékelése azonban sokkal negatívabb, mint ahogy azt a Pozsgay-interjú előrevetítette. Szinte a klasszikus kádári értékelést idézik ezek a mondatok: „Ebben a rendkívül nehéz és bonyolult, rossz örökségekkel terhelt helyzetben a Nagy Imre-kormány nem állt a helyzet magaslatán. Állandó engedményekkel, a követelések nyomán végrehajtott újabb visszavonulásokkal nem tudta kielégíteni az

utca igényeit, sőt inkább olajat öntött a tűzre. Inkább sodródott az eseményekkel, mintsem uralta azokat. Olyan kapituláns és ostoba nézetek is lábra kaptak, hogy »ha a tömeg fasizmust akar, akkor legyen fasizmus«. A kormány ezekben a napokban már nem rendelkezett fegyveres erővel, hiszen azok – a kompromittált államvédelmi hatóságok karhatalmi egységei kivételével – zömében szétestek, vagy átálltak a felkelőkhez. Új, kormányhű karhatalom gyors kiépítésére azonban érdemi kísérlet nem történt.”¹⁹

Ebben az ellentmondásos helyzetben, mely a „népfelkelés” és a kormány fenti jellemzése között feszül, szerepet játszhatott az is, hogy a Pozsgay-nyilatkozat (január 28.) és a szöveg megjelenése (március eleje) között az MSZMP KB 1989. február 10–11-ei ülése dodonai döntést hozott. A „népfelkelés” minősítést már nem lehetett (vagy nem merték) visszaszívni, de megtartották az „ellenforradalmat” is, vagyis visszatértek a forradalom kezdeti, kétszakaszos modelljéhez: az események „népfelkelés”-sel kezdődtek, de aztán a végére a folyamat „ellenforradalom”-má vált. Ezzel a minősítéssel ismételtelen legitimálták az 1956. november eleji kádári árulást és a második szovjet beavatkozást, a forradalom leverését.

Nagy Imre és társai jogi rehabilitálásának lehetőségét Grósz két héttel a KB-ülés után vetette fel: „Ha az események történelmi kutatása indokolt, akkor természetesen

¹⁸ Pozsgay Imre nyilatkozata a rádió 168 óra című műsorának. Népszabadság, 47. évf. 25. sz., 1989. január 31. 6. p.

¹⁹ Történelmi utunk. A munkabizottság állásfoglalása a jelen helyzet kialakulásának történelmi okairól. Társadalmi Szemle, 44. évf. 1989. különszám, 33. p.

meg kell vizsgálni azokat a körülményeket is, amelyek között elítéltek Nagy Imrét. Ha netán találnánk olyan új, eddig nem ismert tényeket, amelyek rehabilitálását indokolnák, akkor azokkal is szembe kell néznünk.”²⁰ De a politikai rehabilitációt nemcsak ebben a nyilatkozatában zárta ki, hanem még április elején, már a sírok feltárása után sem tartotta lehetségesnek: „Nagy Imre rehabilitálásáról elmondta: jogi rehabilitálásnak van létjogosultsága, ám ez a szakemberek dolga. A politikai rehabilitálást – a jelenlegi ismeretek alapján – nem tartotta elképzelhetőnek.”²¹

Az MSZMP hivatalos álláspontja nem változott, a párt vezetői közül csak Németh Miklós miniszterelnök és Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke mozdult el ettől az értékeléstől. A párt belső megújítását célul kitűző reformkörök azonban eljutottak a politikai és erkölcsi rehabilitáció követeléséig. Elsőként a budapesti reformkör fogalmazta ezt meg 1989. május közepén: „Kifejezzük azt a meggyőződésünket, hogy a Nagy Imre-per koncepció per, valójában pedig politikai gyilkosság volt. A koncepció perek valamennyi áldozatával egyetemben Nagy Imre és társai jogi és erkölcsi rehabilitálását is elengedhetetlennek tartjuk.”²² Egy héttel később hasonló álláspont-ra helyezkedett az MSZMP reformköreinek szegedi országos tanácskozása is.

²⁰ Grósz Károly interjúja a Tanjugnak. Népszabadság, 47. évf. 49. sz., 1989. február 27. 3. p.

²¹ Rádióbeszélgetés Grósz Károssal. Népszabadság, 47. évf. 79. sz., 1989. április 5. 5. p.

²² A Budapesti Reformkör platformjából. Népszabadság, 47. évf. 114. sz., 1989. május 17. 7. p.

1989 tavaszán a Rákoskeresztúri új köztemetőből, Nagy Imre és mártírtársai exhumálásáról érkező torokszorító képek megrendítették a társadalmat, amely tömegesen ekkor kezdett ismerkedni a „temetetlen” halottak sorsával, a forradalom utáni megtorlás brutalitásával és a 301-es parcella botrányos történetével. Ez a tömeges megrendülés és a temetés azt feloldó katarzisa pedig megrengette az MSZMP korábban megkérdőjelezhetetlen társadalmi elfogadottságát, a temetés komor méltósága pedig már a politikai alternatíva lehetőségét is felmutatta.

1989. június 16-án Nagy Imre emlékezete egy kegyelmi pillanatra ismét betöltötte azt a jövőben bízó, nemzetegyesítő szerepet, amelyet a miniszterelnök 1956-ban megtestesített. 1956-ban a forradalom felé sodródó Magyarországon a hatalomból kiszorított Nagy Imre jelentette a tömegeknek a reménysugarat, a forradalmat megelőző forrongás egyik fő követelése volt a „Nagy Imrét a vezetésbe”. Pedig kommunista volt, és akik benne reménykedtek, a kommunista vezetésbe kívánták visszajuttatni. 1956-ban ez az egyesítő szerep alig két hétig tartott, 1988–90-ben pedig csak addig, ameddig a miniszterelnök emléke eszköz lehetett az MSZMP hatalmi monopóliuma elleni politikai küzdelemben. Amint megszűnt politikai fegyver szerepe, azonnal foszlani kezdett az a kötelék, amely az 1958. június 17-ei közlemény után véglegesen összekapcsolni látszott a forradalom és miniszterelnöke emlékét.

Az emlékezetpolitikai utak távolodását szemléletesen mutatja a rendszerváltozás után összeült országgyűlés

első, szimbolikus emléktörvényének története. A TIB javasolta az országgyűlésbe jutott pártoknak 1990 áprilisának elején, hogy az új országgyűlés első törvényében állítson emléket 1956 forradalmának. A TIB által készített s az előzetes egyeztetésen a pártok frakcióvezetői által április 26-án elfogadott, majd a képviselőknek kiküldött törvénytervezet még tartalmazta a következő mondatot: „Az új Országgyűlés kötelességének tartja, hogy fejet hajtson Nagy Imre miniszterelnök s a forradalom valamennyi vértanúja, szabadságától megfosztott és meghurcolt résztvevője előtt.” A május 2-ai ünnepélyes alakuló ülésen a parlament elé terjesztett törvényjavaslatból azonban ez a mondat már hiányzott. A szövegrész, benne Nagy Imre nevével, a Magyar Demokrata Fórum frakcióülésének lett az áldozata. Az országgyűlés tehát törvénybe iktatta a forradalom emlékezetét (1990. évi XXVIII. törvény), Nagy Imrét azonban leválasztotta erről.

1996-ban, születésének centenáriumán aztán mégis törvénybe iktatták „Nagy Imre mártírhálált halt magyar miniszterelnök és mártírtársai emlékét” (1996. évi LVI. törvény), 2002-ben pedig az ismételt szocialista többségű országgyűlés Nagy Imre Érdemrendet alapított (2002. évi XXX. törvény). Ez utóbbit azonban 2011-ben ugyancsak az országgyűlés – de már fideszes többségű – megszüntette (2011. évi CCII. törvény).

A rendszerváltozástól máig több mint félszáz emléktáblát és szobrot állítottak fel és néhány emlékfát ültettek Nagy Imre emlékére, jobbra a forradalom és a kivégzés kerek évfordulóin, az idő előrehaladtával folyamatosan csökkenő számban, s

nem függetlenül attól, hogy a bal- vagy a jobboldal volt hatalmon az országban és az önkormányzatokban: az első évtizedben (1989–1999) 24-et, a következőben 22-t, de 2010 után már csak nyolcat.²³ Az emlékkörzés másik szokásos eszköze a közterületek elnevezése. Az emlékhelyekhez hasonlóan, csökkenő tendenciát mutatva, de az országban csaknem három tucat településen őrzi közterület Nagy Imre nevét. A „XX. századi önkormánylati rendszerekhez köthető elnevezések tilalmáról” szóló 2012. évi CLXVII. törvény értelmében azonban valamennyi veszélyeztetett lett volna. A törvény betűjéhez merően ragaszkodó akadémiai bizottság érintettnek tekintett mindenkit, akinek köze volt a kommunista mozgalomhoz vagy 1947 után a hatalomhoz, de Nagy Imrével kivételt tett: „A XX. századi magyar történelem egyik legjelentősebb egyénisége. [...] Megtisztelve érezheti magát az a közterület, amely nevét viselheti.”

*

Egy korszak, úgy tűnik, végérvényesen lezárult. A rendszerváltozás folyamatában az 1956-os forradalom és a forradalmat és megtorlást személyes sorsában megtestesítő Nagy Imre emléke politikai eszközzé vált, amivel a Kádár-rendszer legitimitását lehetett megkérdőjelezni. Összetartó erő is volt ez az emlékezet az ellenzék széttartó irányzatai között, hiszen a közös ellenfél ellen irányult. A rendszerváltozás után Nagy Imre és a forradalom emlékezetének ez a politikai szerepe megszűnt. Rövid

²³ Póto János – Hajdú József: Nagy Imre emlékhelyei. Budapest, 2013. Nagy Imre Alapítvány, 206 p.

ideig úgy tűnt, hogy a forradalom miniszterelnöke annak többi mártírjával együtt elfoglalja méltó helyét a nemzeti panteonban. Aztán, ahogy a forradalom története egymással felelő történetekre esett szét, a miniszterelnök emlékezete is különvált a forradalom szaporodó emlékezeteitől.

Az 1947/48 és 1989 közötti szocialista korszakot differenciálatlanul „kommunista diktatúraként” látta, a rendszerváltozás idején megjelent, az utóbbi évtizedben uralkodóvá váló politikai közbeszéd nem képes és nem is akar különbséget tenni a Rákosi-korszak és a Nagy

Imre-féle „új szakasz” között, mint ahogy kommunista és kommunista között sem. A „kommunista” bélyeg ráég a korszak minden közszereplőjére, egybemos gyilkost és áldozatot. A korszak története még nem többé-kevésbé letisztult történelem, forrongó félmúlt csupán, vetélkedő szemléletmódok csatateret. Nagy Imre emlékezete ebben a múltért folyó küzdelemben vesztesre áll. Felátadni a közeljövőben nem fog. S abban is csak reménykedhetünk, hogy ami megteremtődött az elmúlt három évtizedben, az letisztulhat és megmaradhat.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA